

Dunav i migracije: doseljavanje iz srednje u jugoistočnu Europu krajem 18. stoljeća

Lazanin, Sanja

Source / Izvornik: **Dunav u Hrvatskoj povijesti i kulturi. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavanskom Brodu i Vukovaru 10.-12. listopada 2018., 2021, 293 - 311**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:398448>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

Dunav i migracije: doseljavanje iz srednje u jugoistočnu Europu krajem 18. stoljeća

U fokusu rada je naseljavanje krajeva Habsburške Monarhije kroz koje velikim dijelom svoga toka prolazi Dunav, a koje je Monarhija stekla u ratu s Osmanlijama krajem 17. i u prvoj polovini 18. stoljeća. Tekst na temelju izvora i literature prikazuje administrativnu proceduru i tijek transporta migranata Dunavom iz njemačkih područja u srednje i donje Podunavlje te njihov smještaj, s posebnim naglaskom na devedesete godine 18. stoljeća i prolazak doseljenika preko teritorija Slavonsko-srijemske vojne krajine.

Ključne riječi: *Dunav, Habsburška Monarhija, Slavonska vojna krajina, doseljavanje, njemački doseljenici.*

Uvod

Migracije su u znatnoj mjeri obilježile razdoblje postojanja Habsburške Monarhije od njezina nastanka početkom 16. pa sve do 19. stoljeća.¹ U naseljavanju teritorija koje je Habsburška Monarhija krajem 17. i u prvoj polovini 18. stoljeća osvojila u ratu s Osmanlijama rijeka Dunav imala je važnu ulogu.

Novoosvojena područja – dio Ugarske sjeverno od Blatnog jezera (Balaton), područje južno od tog jezera, tzv. *Schwäbische Türkei*, koje obuhvaća županije Baranja, Somogy i Tolna, zatim današnja Slavonija, Srijem, Bačka, Banat i Transilvanija – bila su relativno slabo naseljena,² brojna imanja napuštena,

1 Márta Fata, *Migration im kameralistischen Staat Josephs II. Theorie und Praxis der Ansiedlungspolitik in Ungarn, Siebenbürgen, Galizien und der Bukowina von 1768 bis 1790* (Münster: Aschendorff Verlag, 2014), 1.

2 U povijesnoj literaturi uglavnom prevladava stav da su područja zemalja krune sv. Stjepana, s kojih su se nakon habsburško-osmanskih ratnih operacija krajem 17. i početkom 18. stoljeća povukle osmanske snage, bila demografski i ekonomski devastirana. O tome vidjeti: Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstvo u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga* (Osijek, 1993), 19; Josip Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji* (Zagreb, 1950), 67-69; Valentin Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa* (Stuttgart, 1989), 12; Gezá Pálffy, *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526.–1711.)* (Samobor: Meridijani, 2010), 252-253; Neven Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku* (Zagreb, 2007), 107-109. Sačuvani popisi naselja, porezni popisi i drugi izvori s kraja 17. i početka 18. stoljeća, primjerice za Slavoniju,

zemlja neobrađena i zapuštena. Kako bi se novostečeni krajevi ponovno izgradili, vlasti Habsburške Monarhije morale su poduzeti mjere koje bi pomogle u napučivanju tog prostora. U habsburškoj populacijskoj politici ekonomske predodžbe prosvijećenog apsolutizma kameralističkog usmjerenja imale su ključan utjecaj.³

U novoosvojena područja između Save, Drave i Dunava stanovništvo doseljava iz dvaju glavnih pravaca: s jedne strane s juga i jugozapada, tj. iz teritorija pod mletačkom i osmanskom vlašću, a s druge strane iz prostora srednje Europe, ponajviše iz južnih zemalja Svetoga Rimskog Carstva. Upravo u potonjim migracijskim valovima neizostavna je uloga Dunava. Dok je Dunav u vrijeme protuosmanskih ratova bio važan put za dopremanje potrebne

upućuju na zaključak o relativno slaboj naseljenosti, ali i o postupnom porastu broja stanovnika u razdoblju poslije protuosmanskih ratova do tridesetih godina 18. stoljeća. O tome opširnije: Ive Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine* (Osijek, 1988), 27-42; Ive Mažuran, *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine* (Osijek, 1966), 7-16; *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, preveo i priredio Stjepan Sršan (Osijek, 2000), 5-12. Također, istraživanja N. Moaćanina pokazuju da su se u vrijeme osmanske vladavine u Slavoniji i Srijemu smjenjivala razdoblja depopulacije i repopulacije tog područja. Ovisno o različitom konfesionalnom sastavu seoskoga i gradskog stanovništva Slavonije u osmansko doba, varirao je broj stanovnika u pojedinim dijelovima tih regija nakon potiskivanja osmanske vlasti krajem 17. stoljeća. O tome u: Nenad Moaćanin, *Turska Hrvatska* (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 91-101; isti, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine* (Slavonski Brod: HIP, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001), 23-42. O depopulaciji slavonskih gradova nakon povlačenja osmanske vlasti krajem 17. stoljeća piše R. Skenderović u svom radu o doseljavanju novog stanovništva iz Bosne u (Slavonski) Brod početkom 18. stoljeća. Vidjeti: Robert Skenderović, „Zapisi o doseljenim sarajevskim katolicima u najstarijoj brodskoj matici (1701. – 1735.)“, *Scrinia Slavonica* 10 (2010), 143-160. Novija istraživanja mađarske historiografije polaze od toga da je broj stanovnika za vrijeme osmanske vladavine u južnoj Ugarskoj bio samo neznatno smanjen, odnosno da se smanjio broj etničkih Mađara, koji je kompenziran spontanom doseljavanjem, prije svega slavenskog, ali i vlaščkog stanovništva s juga. Nove spoznaje i procjene o migracijama, kretanju broja stanovnika i njihovoj etničkoj pripadnosti u Ugarskoj u 18. stoljeću nakon protuosmanskih ratova, uključujući Hrvatsku, u svojim istraživanjima donosi T. Faragó. Između ostalog, vidjeti: Tamás Faragó, „Spontaneous Population Movements in the Hungarian Kingdom during the Early Eighteenth Century with Special Attention to the Croatian and Serbian Immigration“, u: *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, ur. Drago Roksandić i Nataša Štefanec (Budapest, 2000), 187-203. O istraživanjima mađarske historiografije u vezi s demografskim stanjem Ugarskog Kraljevstva krajem 17. i u 18. stoljeću opširnije u: Fata, *Migration*, 14-15.

- 3 Prema kameralističkoj ekonomskoj doktrini, koja se razvijala od druge polovine 17. stoljeća i bila srednjoeuropska verzija merkantilizma, smatralo se da bogatstvo države leži u zemlji i teritoriju, a država je ponajprije trebala poticati razvoj poljoprivrede i rast broja stanovnika. Prema tome, cilj je apsolutističke države bio osigurati što brojnije stanovništvo, između ostaloga i privlačenjem stranih useljenika na svoj teritorij. Opširnije Rudolf Vierhaus, *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648–1763)* (Göttingen, 1984), 46-47; Karl-Peter Krauss, *Deutsche Auswanderer in Ungarn: Ansiedlung der Herrschaft Böly im 18. Jahrhundert* (Stuttgart, 2003), 29; Fata, *Migration*, 21-29.

logistike vojnim jedinicama na bojnopolju, u vrijeme mira služio je kao trgovački put, ali i migrantska ruta prema srednjem i donjem Podunavlju. Stoga će doseljenici podrijetlom iz različitih njemačkih i austrijskih pokrajina dobiti naziv upravo po rijeci kojom su stizali i u čijem su se širem području naselili – Podunavski Nijemci ili Podunavske Švabe (*Donauschwaben*).⁴

Država je vodila brigu o populacijskoj politici i usmjeravala migracijske procese, pa je već od kraja 17. stoljeća započela s mjerama naseljavanja novoosvojenih područja. U toj ranoj fazi prevladavaju vojni interesi s temeljnim ciljem ponovnog naseljavanja osvojenih utvrda. Od samog početka, proces naseljavanja imao je i pravnu osnovu – različita tijela vlasti donosila su uredbe kojima se reguliralo naseljavanje stanovništva. Jedan takav dokument bio je i nacrt o uređenju Ugarskog Kraljevstva (*Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*) iz 1688./1689. koji je sastavljen pod vodstvom kardinala grofa Leopolda Kolonića. U tom se nacrtu, između ostaloga, ističe potreba naseljavanja stanovništva, ponajprije Nijemaca, ali i drugih naroda, u novostečene i opustjele krajeve Ugarskog Kraljevstva.⁵ Taj je nacrt bio osnova za prvi habsburški Patent o naseljavanju (*Impopulationspatent*), koji je car objavio 11. kolovoza 1689. godine.⁶ Tijekom 18. stoljeća uslijedile su odluke, odredbe, patenti i instrukcije, kako vladara tako i drugih tijela vlasti u Ugarskom Kraljevstvu i Habsburškoj Monarhiji, koji su poticali i regulirali naseljavanje slabo naseljenih krajeva Monarhije. Požunski sabor 1723. godine donosi odluku kojom ugarski staleži mole vladara da potakne seljake i obrtnike na preseljenje u Ugarsku. Ta je odluka bila pravna osnova za useljavanje u ugarske zemlje.⁷ Nakon što je sklapanjem Požarevačkog mira Banat postao habsburška krunska zemlja, već je 1719. godine donesena Uredba o uređenju Banata (*Einrichtungsbefehl*), a intenzivno naseljavanje Banata započinje već dvadesetih godina 18. stoljeća.⁸

4 Taj naziv su 1922. godine u upotrebu uveli Robert Sieger (Graz) i Hermann Rüdiger (Stuttgart). O nastanku i upotrebi toga naziva opširnije u: Holm Sundhaussen i Konrad Clewing (ur.), *Lexicon zur Geschichte Südosteuropas* (Wien-Köln-Weimar, 2016), 241.

5 Pálffy, *Povijest Mađarske*, 253-254; Gerhard Seewann, *Geschichte der Deutschen in Ungarn*, sv. 1: *Vom Frühmittelalter bis 1860* (Marburg, 2013), 104-107.

6 U sažetom tekstu nacrtu koji je predložen caru Leopoldu I. i koji je poslužio kao osnova za prvi habsburški patent o naseljavanju izostavljen je odlomak Kolonićeva prijedloga o prvenstvenom naseljavanju njemačkih kolonista, tako da se u Patentu iz 1689. govori o nužnosti naseljavanja Ugarskog Kraljevstva i njemu pripadajućih zemalja svima onima koji su se voljni tamo naseliti iz zemlje i inozemstva, bez obzira na njihov stalež, naciju i religiju. Alexander Hinz, *Die Entstehung der Banater Schwaben* (Hamburg: Diplomica Verlag, 2015), 8; Seewann, *Geschichte der Deutschen*, 105-107.

7 Krauss, *Deutsche Auswanderer*, 29-30.

8 Isto, 30; Hinz, *Die Entstehung*, 17.

Osobitu pozornost populacijskoj politici i reguliranju migracija (naseljavanju i iseljavanju) poklanjali su habsburški vladari u drugoj polovini 18. stoljeća, što se ogleda i u donošenju odgovarajućih vladarskih patenata. Marija Terezija u više navrata donosi odredbe o kolonizaciji, npr. Patent o kolonizaciji (*Kolonisationspatent*) 1759. godine, zatim Patent o naseljavanju (*Ansiedlungspatent*) 1763., kojim se iseljenike usmjeravalo osobito u Banat i Bačku,⁹ te ponovno 1772. godine. Ujedno se, u skladu s populacijskim i merkantilističkim ciljevima države šezdesetih godina 18. stoljeća, raznim ediktima, i to pod prijetnjom teških kazni, nastojao spriječiti dolazak kolonista iz habsburških nasljednih zemalja u novoosvojene krajeve, kao i iseljavanje stanovništva u strane zemlje.¹⁰ 21. rujna 1782. godine Josip II. objavljuje Patent o naseljavanju koji je donio neke novine u politici naseljavanja u usporedbi s dotadašnjom habsburškom praksom.¹¹

Uzimajući u obzir to tko je bio glavni inicijator naseljavanja (kolonizacije), može se razlikovati privatna kolonizacija, koju su organizirala privatna svjetovna i duhovna vlastelinstva, od naseljavanja u čijem je provođenju dominirala apsolutistička država koja ga je snažno financijski podupirala.¹²

Kad je riječ o doseljavanju iz srednje Europe u jugoistočne dijelove Habsburške Monarhije, najbrojniji su bili pripadnici njemačke etničke skupine. Prema procjenama istraživača iz redova Podunavskih Švaba, od kraja 17. i tijekom 18. stoljeća iz različitih se austrijskih i njemačkih područja preselilo oko 150.000 do 200.000 migranata u područje Panonske nizine u okviru Habsburške Monarhije.¹³ Neki drugi istraživači, međutim, donose nešto drukčije procjene broja njemačkih doseljenika koji su se u 18. stoljeću s područja Njemačkog Carstva naselili u područja u okviru Ugarskog Kraljevstva. Te se procjene kreću od 100.000 do 150.000 osoba, pri čemu se naglašava da je u vri-

9 Krauss, *Deutsche Auswanderer*, 31.

10 Isto, 30; Marija Terezija donosi odredbe o zabrani iseljavanja (*Emigrationsverbot*) iz Donje Austrije (1752.), zatim iz Kranjske, Goričke i Gradiške (1752.). Godine 1753. objavljen je Carski edikt protiv iseljavanja stručnih i industrijskih radnika u strane zemlje, zatim se 1762. ponovno zabranjuje iseljavanje u zemlje koje nisu pod habsburškom vlašću, uz prijetnju strogih kazni, a zabrana se obnavlja 1763. i 1771. Cjeloviti dokumenti objavljeni su u: Anton Tafferner, *Quellenbuch zur Donauschwäbischen Geschichte* (Stuttgart: Verlag Keplerhaus, 1978), 223-228, 231-239, 244-249.

11 Riječ je, prije svega, o znatnim novčanim potporama države iseljenicima, što je i siromašnim kolonistima omogućilo naseljavanje u ciljane područja na jugoistoku i istoku Monarhije. Krauss, *Deutsche Auswanderer*, 32.

12 Seewann, *Geschichte der Deutschen*, 114-115; Krauss, *Deutsche Auswanderer*, 30-31.

13 Oskar Feldtänzer, „Dreihundert Jahre donauschwäbische Geschichte im Überblick“. <https://www.donauschwaben-ooe.at/geschichte/doku-o-feldtaenzer/300-jahre-donauschwaebische-geschichte> (pristup: 28. rujna 2019).

jeme intenzivne kolonizacije Ugarske, od četrdesetih do sredine osamdesetih godina 18. stoljeća, taj broj iznosio preko 46.000 doseljenika.¹⁴ Osim Nijemaca, katolika i protestanata, u novoosvojene jugoistočne krajeve Habsburške Monarhije iz srednje Europe se naseljavaju Slovaci, Česi, Rusini i drugi narodi.

Izvori

Brojni su povijesni izvori u domaćim i stranim arhivima koji govore o tijeku procesa naseljavanja njemačkih kolonista u podunavske prostore Habsburške Monarhije. Prikaz doseljavanja njemačkih migranata u jugoistočne dijelove Monarhije, opis njihova putovanja Dunavom, kao i podaci o tome tko je i kako organizirao preseljenje, kako se odvijao transport te koliko je jedan takav pothvat stajao državnu riznicu – temelje se na nizu dokumenata iz fonda *Slavonska generalkomanda* u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Serija *Opći spisi* obiluje dokumentima o migracijama, a osobito su brojni dokumenti za razdoblje od sedamdesetih godina 18. stoljeća do tridesetih godina 19. stoljeća, među kojima prevladavaju dopisi iz Beča Glavnom zapovjedništvu (*Generalkomandi*) Slavonske vojne krajine u Osijeku, a potom u Petrovaradinu, putem kojih se slavonska vojna uprava obavještava o upućenim njemačkim migrantima prema jugoistočnim područjima Monarhije. Nekima od tih dokumenata priloženi su poimenični popisi migranata. Osim toga, u fondu se nalaze različiti dopisi upućeni iz slavonskog Glavnog zapovjedništva Dvorskome ratnom vijeću u Beču u kojima se govori, primjerice, o koracima poduzetima u cilju daljnjeg preusmjeravanja naseljenika u Banat ili pronalaženja smještaja na vojnokrajiškom području.

Velik broj dokumenta bavi se pitanjem smještaja novih doseljenika i osnivanjem novih naselja za tu svrhu, a opisuju se i uvjeti njihova naseljavanja, dobivanja državne pomoći u materijalu i hrani, stjecanja poreznih olakšica itd.

No, u korištenju izvora iz navedenog fonda istraživači se susreću i s određenim poteškoćama. Primjerice, na temelju spomenutih izvora teško je pratiti gdje je pojedini transport doseljenika završio i gdje su naseljenici konačno smješteni. Kad je u pitanju broj migranata koji su u određenom razdoblju prolazili kroz Slavonsku vojnu krajinu, ponajprije kroz Petrovaradin, ili su u njoj naseljavani, to nije uvijek jednostavno utvrditi na temelju tih izvora jer se u njima često ne navodi podatak o broju migranta, nego se spominje ili se opisuju samo određena faza preseljenja. Budući da neki izvori za pojedine godine ipak donose precizne popise migranata, na temelju tih popisa mogu se steći sazna-

14 O tome opširnije u: Sewann, *Geschichte der Deutschen*, 213-214.

nja o intenzitetu migracija u određenom razdoblju, kao i o broju migranata za neke transporte koji su išli Dunavom preko Petrovaradina. Osim toga, dio izvora iz korištenog fonda pruža podatke o podrijetlu migranata, pod kojim uvjetima se naseljavaju, kakvu logističku podršku dobivaju te koje su im obveze i povlastice, pri čemu se u izvorima mogu pronaći i navodi koji upućuju na razloge naseljavanja i ciljeve koje država tim preseljenjima nastoji ostvariti.

Uvjeti državnog naseljavanja

Dunav kao važan europski riječni plovni put imao je veliku važnost u habsburškoj politici naseljavanja jugoistočnih krajeva države tijekom 18. i 19. stoljeća. S obzirom na navedene izvore, u središtu rada bit će migracije Dunavom preko vojnokrajiškog područja, osobito Petrovaradina, devedesetih godina 18. stoljeća. Kako je već napomenuto, apsolutistička država kameralističke ekonomske orijentacije, koja je povećanje broja stanovnika smatrala čimbenikom koji može učinkovito mobilizirati prirodne, gospodarske i financijske resurse države, nastojala je osigurati naseljenike s teritorija izvan svojih granica. Tako je Habsburška Monarhija raspoloživ migracijski kontingent pronašla ponajprije u zemljama Svetoga Rimskog Carstva, poput Elzasa, Švapske, Badena, Württemberga, Porajnja, Falačke, Hessena, Trieria, Bavarske i drugih njemačkih krajeva. Osim gospodarske i političke situacije u tim zemljama, čimbenik koji je utjecao na odluku o iseljavanju iz njemačkih krajeva prema srednjem i donjem Podunavlju bile su pogodnosti koje je država nudila doseljenicima u mjestima useljenja.¹⁵

Namjere i razlozi države za naseljavanje stanovništva u istočne i jugoistočne dijelove Monarhije navode se, osim u spomenutim patentima, u brojnim dopisima središnjih vlasti pokrajinskima. Tako Dvorsko ratno vijeće u dokumentu iz 1779. godine traži od Slavonske generalkomande da ga izvijesti o tome ima li u Slavoniji mjesta za nove useljenike, upozoravajući na to da je radi poboljšanja privrednog stanja i povećanja graničarske populacije u Slavonsku vojnu krajinu potrebno naseliti marljive obrtnike i ratare.¹⁶ Intenzivna politika naseljavanja pruskog kralja Fridrika II. Velikog na istoku zemlje potaknula je u posljednjoj trećini 18. stoljeća reakciju na habsburškoj strani. Patent Josipa II. od 21. rujna 1782.¹⁷ poticajno je djelovao na donošenje odluke o preseljenju, osobito kod manje imućnog stanovništva u njemačkim krajevima te kod pri-

15 Fata, *Migration*, 31.

16 Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), 430-Slavonska generalkomanda (SKG), Opći spisi, kut.16, 1779-66-17.

17 U literaturi na njemačkom jeziku taj patent od 21. rujna 1782. različito se naziva: primjerice, K-P. Krauss ga spominje kao „Patent o iseljavanju“ (*Auswanderungspatent*) i pritom se po-

padnika nekatoličkih vjeroispovijedi. Tomu su pridonijeli prije svega privlačni uvjeti koji su se nudili u novim krajevima – „potpuna sloboda savjesti i vjere“ te izdašno subvencioniranje useljenika. Migrantima ratarima obećano je, primjerice, da će ih se opskrbiti stokom potrebnom za rad i prehranu te alatom za obradu zemlje, dok su strukovni radnici, koji bi pristali na preseljenje, mogli računati na iznos od 50 guldena za nabavku nužnog alata.¹⁸ Odredba o obilatoj materijalnoj podršci koju su iseljenici mogli očekivati na novim odredištima pomogla je siromašnom stanovništvu iz njemačkih pokrajina, koje inače ne bi bilo u stanju priuštiti si trošak puta do istočnih i jugoistočnih krajeva Monarhije, da se odluči na iseljavanje. Doduše, te su mjere omogućile doseljavanje u rubne dijelove Habsburške Monarhije i kolonistima, koji s ekonomskog gledišta nisu bili poželjna skupina.

Putovanje migranata Dunavom, njihova raspodjela i smještaj

Na temelju arhivskih dokumenata i podataka iz stručne literature može se rekonstruirati tijek preseljenja i putovanja Dunavom migranata iz jugozapadnih i središnjih dijelova Njemačkog Carstva prema jugoistoku Europe. S obzirom na to da se ovo istraživanje temelji na arhivskim dokumentima – korespondenciji između Glavnog zapovjedništva Slavonske vojne krajine u Petrovaradinu¹⁹ i središnjih vlasti u Beču – koji, između ostalog, sadrže podatke o transportu vodenim putem (*Transport zu Wasser*) radi naseljavanja migranata u Banat ili na vojnokrajiško područje, u njima je moguće pronaći odgovore na neka pitanja o provedbi tog zahtjevnog pothvata – kako je taj put bio organiziran, koliko je trajao, čime se putovalo, koje su administrativne mjere poduzimane u vezi s preseljenjem i niz drugih pitanja. Također, na temelju svjedočanstava suvremenika i sudionika u migracijskom procesu koja su opisana u knjizi Johanna Eimanna,²⁰ Nijemca naseljenog u Bačku krajem 18. stoljeća, mogu se

ziva na Taffernerovo djelo u kojemu je objavljen, dok ga Johann Eimann naziva „Patent o naseljavanju“ (*Ansiedlungspatent*) i prilaže njegov tekst.

18 Krauss, *Deutsche Auswanderer*, 32-33.

19 Nakon što je 1783. Slavonsko glavno zapovjedništvo premješteno iz Osijeka u Petrovaradin, spojeno je sa zapovjedništvom Banatske vojne krajine pod nazivom „Slavonsko-banatska generalkomanda“. Tako je ostalo do 1792., kada su slavonsko i banatsko zapovjedništvo ponovno razdvojeni. Iz tog su razloga, a ne samo zbog dunavskog puta za transport migranata koji je vodio kroz Petrovaradin, informacije i dopisi središnjih habsburških vlasti o njemačkim naseljenicima upućivanim u Banat išli preko Petrovaradina.

20 Johann Eimann, *Der deutsche Kolonist, oder die deutsche Ansiedlung unter Kaiser Joseph dem Zweyten in den Jahren 1783 bis 1787 absonderlich im Königreich Ungarn in dem Bácszer Comitatz* (Pesth, 1822).

rekonstruirati okolnosti u kojima su se obitelji iz njemačkih pokrajina odlučile na preseljenje prema jugoistoku, kao i detalji njihova putovanja do Beča i dalje nizvodno Dunavom.²¹

Osim što donosi cjelovit tekst Patenta o naseljavanju (*Ansiedlungspatent*)²² iz 1782. godine, Eimann u svojoj knjizi opisuje i način regrutiranja njemačkih useljenika u Monarhiju. Nakon donošenja Patenta brojni su njegovi tiskani primjerci cirkulirali u zemljama s ciljanom migrantskom populacijom, prije svega u južnonjemačkim pokrajinama. Tamo su obično djelovali agenti koji su prenosili pozitivna iskustva dotadašnjih iseljenika te sastavljali popise zainteresiranih obitelji za preseljenje i o tome obavještavali vlasti u Beču. Ti bi agenti uzimali predujam za dopremanje migranata do mjesta naseljavanja, pri čemu nisu izostajali ni pokušaji prijevara i malverzacija. Budući da su ponuđeni uvjeti za iseljenike bili primamljivi i da je iseljavanje u nekim njemačkim krajevima poprimalo masovne razmjere, kneževi ili vladari pojedinih njemačkih zemalja u kojima je odaziv bio osobito velik, počeli su zabranjivati iseljavanje, premda, sudeći prema intenzitetu iseljavanja, uglavnom neuspješno. Kako bi obitelji mogle nesmetano putovati do mjesta naseljavanja, morale su imati putne isprave (*Reisepass*) koje su dobivali od carskog povjerenika u Frankfurtu. Budući da je taj pothvat većini obitelji bio skup i teško izvediv, često se pribjegavalo krivotvorenju putovnica i dozvola za iseljavanje. U administrativnom smislu, iseljeničkim je obiteljima bilo važno doći do Regensburga jer odatle više nisu mogle biti vraćene.²³

Prema Eimannovu opisu, postojala su dva puta kojima su kolonisti iz Porajnja stizali do Dunava i ustaljene migrantske rute prema jugoistočnim dijelovima Monarhije. Jedan je put išao kroz Franačku te preko Würzburga i Nürnberga vodio do Regensburga, dok je drugi do iste destinacije (Regensburga) vodio kroz Švapsku i Dunavom preko Ulma, Günzburga i Donauwörtha. U Regensburgu bi iseljenici dobili nove putovnice od carskog izaslanika ili bi im habsburška administracija potpisivala stare, te bi sa svom pokretnom imovinom nastavljali put, kako bi u Engelhartszellu (na Dunavu) ili u Schärdingu (na rijeci Inn) mogli nesmetano ući na područje Habsburške Monarhije. Prilikom dolaska u Beč, migranti koji su išli u zemlje Ugarskog Kraljevstva i Vojnu

21 Eimannova obitelj je 1786. godine naseljena u planski podignuto naselje Novi Sivac u Bačkoj, u kojemu je tada izgrađeno 135 kuća u koje su smještene uglavnom protestantske (reformirane) obitelji iz Njemačkog Carstva.

22 U Patentu se car Josip II. obraća stanovnicima svih dijelova Njemačkog Carstva, a osobito onima u gornjem Porajnju. Eimann, *Der deutsche Kolonist*, 73-75.

23 *Isto*, 78-79.

krajinu morali su se javiti Ugarskoj dvorskoj kancelariji. Osim u Ugarsku, nje- mački su kolonisti imali mogućnost preseljenja u poljsku Galiciju, no tamo su već 1783. godine bili popunjeni kapaciteti pa su nakon te godine svi iseljenici iz Njemačkog Carstva uglavnom upućivani prema Ugarskoj.²⁴

Čim bi se pojedinci i obitelji po dolasku u Beč²⁵ javili Ugarskoj dvorskoj kancelariji, njihova bi putna isprava bila oduzeta, obitelji bi bile registrirane te dobivale nove putne isprave, a svakoj su osobi iz obitelji isplaćena po dva guldena putnih troškova. Također, migranti koji su se Dunavom naseljavali na komorska dobra dobivali su dopusnicu za naseljavanje, tzv. *Ansiedlungspass*, koju su u Budimu morali predati Dvorskoj komori. Prilikom dolaska u Komoru, na toj je ispravi naznačeno gdje se obitelj želi naseliti i komu se tim povodom treba javiti.²⁶

Što se tiče prosječnog trajanja putovanja iz Porajnja u srednje Podunavlje, Eimann navodi podatak za naseljenike u Bačku i za put do Sombora. Prema njemu, put od rajnskog područja Dunavom do Bavarske i Gornje Austrije, a zatim do Beča, Budima i Sombora, iznosio je oko 160 milja²⁷ i trajao oko 320 sati, dakle oko dva tjedna.

Putovanje migranata Dunavom spominje se izrijekom u više dokumenata navedenoga arhivskog fonda. Taj transport riječnim putem omogućio je, prema izvorima, uspješno i relativno brzo preseljenje velikog broja obitelji iz jednog dijela Europe u drugi. Nekoliko dokumenata iz ožujka 1790. spominje 40 alzaških i švapskih obitelji sa 157 članova koje su iz Beča krenule riječnim putem kako bi se naselile u Njemačko-banatsku vojnu krajinu.²⁸ U navedenim

24 *Isto*, 79-80; Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Deutschen in Karpathenländern: Geschichte der Deutschen in Galizien, Ungarn, der Bukowina und Rumänien seit etwa 1770 bis zur Gegenwart*, sv. III (Gotha, 1907-1911), 3: 236.

25 U Beču su za preuzimanje migranata bili određeni posebni službenici: jedan za one upućivane u Ugarsku, a drugi za one upućivane u Banat. Nakon što bi stigli u Budim, migranti koji su bili određeni za naseljavanje u Banat do 1769. bili su upućivani kopnenim putem (kolima), a od navedene su godine putovali brodovima. Kaindl, *Geschichte der Deutschen*, 3: 210.

26 Opisujući iskustva kolonista naseljenih u Bačku, Eimann navodi da su se ti naseljenici morali javiti u Sombor, a za put od Budima do Sombora isplaćivan im je gulden po osobi. Eimann, *Der deutsche Kolonist*, 80.

27 Premda se u knjizi ne navodi je li riječ o austrijskoj milji, koja je iznosila 7585,9 m ili o njemačkoj (geografskoj) milji, koja je iznosila 7420,54 m, može se zaključiti da je udaljenost koju su migranti prelazili iznosila preko 1100 km. O sustavu mjernih jedinica za duljinu u Hrvatskoj u novom vijeku opširnije u: Josip Faričić, *Sustavi mjernih jedinica relevantnih za geografiju i kartografiju* (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014), 2-3. http://www.unizd.hr/Portals/6/JF_Mjerne%20jedinice.pdf (pristup: 25. studenog 2019).

28 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 29, 1790-10-30. Riječ je o trima dokumentima s istom signaturom.

dopisima, koji su upućeni iz Dvorskog ratnog vijeća iz Beča Glavnom zapovjedništvu Slavonsko-banatske vojne krajine u Petrovaradinu, navode se pojednosti o transportu tih obitelji koje su iz Beča upućivane u Petrovaradin i koje je valjalo otpremiti dalje prema Banatu. Dopis Dvorskog ratnog vijeća spominje novčanu isplatu za njihovo uzdržavanje na putu od Beča²⁹ do Petrovaradina. Navodi se da je Ratni platni ured (*Kriegszahlamt*) iz Beča uplatio Slavonskoj krajiškoj blagajni iznos od 142 f. (guldena) i 27 xr. (krajcara) za putne troškove migranata u spomenutom transportu. Svaki je migrant po danu dobio tri krajcara, a migranti mlađi od 12 godina dva. U napatku iz Beča stoji da prilikom dolaska migranata u Petrovaradin i njihove raspodjele u Njemačko-banatsku vojnu krajinu Glavno zapovjedništvo treba postupati kao i u slučaju prethodnog transporta, onog od 15. ožujka 1790. Kako ne bi nastala šteta za državnu blagajnu, a vodeći računa o sigurnosti preseljenika (*Transmigranten*), vlasti iz Beča traže od Slavonskog glavnog zapovjedništva pouzdanu informaciju o tome koliko će slobodnih mjesta u Njemačko-banatskoj pukovniji³⁰ preostati za nove doseljenike, nakon upućivanja dvaju spomenutih transporta.

Uz dopis od 31. ožujka 1790. priložen je i poimenični popis 157 migranata, među kojima su 64 osobe bile mlađe od dvanaest godina. Popis donosi ime i prezime svakog migranta, mjesto i regiju podrijetla, dob, vjeroispovijed, bračni status, zanimanje i bilješke o posjedovanju dozvole lokalnih vlasti za iseljavanje u Ugarsku. Među odraslim migrantima bilo je 42 muškarca i 36 žena, a među djecom bilo je 46 muškog i 34 ženskog spola. Odrasli članovi obitelji bili su uglavnom u kasnim dvadesetim i tridesetim godinama, a većina djece bila je u dobi do osam godina. U tom je transportu bilo i nekoliko samaca. Većinu su činile katoličke obitelji, uz šest protestantskih (evangeličkih). Prema zanimanju, za većinu se iseljenika navodi da su ratari ili seljaci, a među popisanim osobama tog transporta spominju se i zidari i stolari.³¹

Jedan drugi transport iseljenika iz zemalja Njemačkog Carstva, koji se sastojao od 145 osoba, krenuo je u travnju iste godine Dunavom od Beča do Petrovaradina. U dopisu od 11. travnja 1790. upućenom iz Beča Ugarskoj generalkomandi, a na znanje i Slavonskoj generalkomandi,³² navodi se da je za

29 Ta novčana potpora u skladu je s odredbom Josipova Patenta iz 1782. u čijem se 6. članku navodi da „svaka obitelj dobiva slobodan prijevoz od Beča sve do mjesta gdje će se naseliti, a za to će im se isplatiti novac potreban za putovanje“. Eimann, *Der deutsche Kolonist*, 74.

30 U razdoblju od 1768. do 1780. bio je Banat glavno habsburško kolonizacijsko područje, što znači da su u kasnijim razdobljima kapaciteti za naseljavanje novog stanovništva bili smanjeni. Kaindl, *Geschichte der Deutschen*, 215.

31 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 29, 1790-10-30 (*Ausweiß*).

32 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 29, 1790-10-38 (11. travnja 1790).

nužno uzdržavanje tih migranata tijekom spomenute dionice puta u trajanju od 21 dana osigurana novčana potpora u iznosu od tri krajcara dnevno za odraslu osobu, odnosno dva krajcara za mlađe od dvanaest godina. Međutim, u dopisu se navodi i to da su već na kratkom putu od Beča do Požuna migranti ostali bez kruha i novca. Kako bi se spriječilo da se ti ljudi potpuno iscrpe, odlučeno je da iznos potreban za četiri dana puta, tj. do dolaska u Budim, osigura požunski Brodarski ured u obliku predujma. A kako bi njemački migranti uspjeli stići od Budima barem do Petrovaradina, bilo je potrebno, kako su smatrali u Dvorskom ratnom vijeću, od Glavnog brodarskog ureda (*Oberstes Schiffamt*) zatražiti pomoć. Poduzimajući mjere opreza, bečko Dvorsko ratno vijeće zadužuje Ugarsku generalkomandu da razradi i pošalje plan o raspodjeli sredstava za put, uz preporuku da se iseljenicima ne preda na ruke cijeli iznos u gotovini, nego da se odredi jedan pouzdan časnik koji će svakoga dana migrantima tijekom putovanja dijeliti potreban novac. U dopisu se napominje da navedene upute valja usuglasiti sa Slavonsko-banatskom generalkomandom te voditi računa o tome da se migrantskim obiteljima svaka daljnja novčana pomoć upiše kao dug koji će morati vratiti kad za to budu sposobne.³³

Sljedeći transport migranata iz Njemačkog Carstva Dunavom, koji se spominje u arhivskim dokumentima za 1790. godinu, bio je u lipnju. Transport se sastojao od 742 osobe koje su se u organizaciji državnih vlasti i uz državnu potporu preselile u jugoistočne dijelove Ugarske, u banatski dio Vojne krajine. Bečki Ratni platni ured doznačio je 668 f. i 9 xr. za njihovu opskrbu tijekom putovanja.³⁴ U dopisu se posebno upozoravaju kantonske³⁵ vlasti u Njemačko-banatskoj vojnoj krajini da vode računa o tome kako „transmigranti“ ne bi zloupotrebili putne isprave i lutali uokolo, nego da ih se prema unaprijed dogovorenom planu rasporedi u mjesta naseljavanja, a oni koji „iz valjanih razloga“ žele napustiti mjesta u koja su dodijeljeni mogu to učiniti jedino ako imaju dopusnicu satnijskog zapovjednika. Zanimljiva je preporuka bečkih vlasti koju Njemačko-banatskom kantonskom zapovjedništvu u vezi s postupanjem prema doseljenicima prosljeđuju vojne vlasti iz Petrovaradina. U tom se dopisu ističe da je državi i vojnokrajiškim vlastima važno zadržati doseljenike

33 *Isto.*

34 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 30, 1790-66-75 (24. lipnja 1790).

35 U Vojnu je krajinu 1787. uveden kantonski sustav čija je svrha bila uvođenje uprave za civilne poslove na razini nižoj od pukovnijske. Zadržan je i sustav pukovnija s vlastitom upravom nadležnom za vojne poslove. U djelokrug nadležnosti kantona ulazili su različiti poslovi, uključujući ubiranje poreza, brigu za sigurnost i urednost sela, doseljavanje i odseljavanje, skrb za siromašne i drugo. Kantonski sustav ukinut je 1800. kada je uvedena jedinstvena vojna uprava.

te se kantonskim vlastima tim povodom preporučuje da im osiguraju smještaj i hranu, te da im se osobito pomogne tijekom predstojeće zime, kako ne bi bili životno ugroženi.³⁶ Nekoliko dana poslije iz Petrovaradina je upućen dopis za zapovijedajućeg generala topništva grofa Mittrovskog.³⁷ U dopisu se prenose naredbe Dvorskoga ratnog vijeća o potrebi popunjavanja praznih kuća u Njemačko-banatskom kantonu „transmigrantskim“ obiteljima iz Njemačkog Carstva. Glavni naglasak je na problemu smještaja i nedovoljnom broju raspoloživih kuća u Banatu za doseljenike. Navodi se kako su tamo već stigle 452 obitelji, što znatno premašuje broj slobodnih kuća, kojih ima 390, a očekuje se i dolazak novih doseljenika. Ističe se loše stanje stambenog smještaja na području Vojne krajine. Kao primjer se navodi to da se „u samoj Granici nalazi i znatan broj doseljenika koji niti mogu živjeti u svojim ruševnim kućama niti ih mogu dograditi“, nego su se smjestili kod drugih doseljenika ili su ušli u useljive kuće. Stoga se ističe potreba podizanja novih kuća za smještaj doseljenika. Također se najavljuju dva nova migrantska transporta Dunavom od 1040 osoba, među kojima ima i protestanata.³⁸ Dopisu je priložena tablica s poimničnim popisom 742 „transmigranta“ upućenih prema Petrovaradinu. Tablica sadržava uobičajene podatke kao što su spol, dob, mjesto podrijetla, vjeroispovijed, bračni status, zanimanje, bilješke o putnim ispravama te naknadno upisana odredišta za pojedine obitelji.³⁹ Dopis iz Beča o situaciji s njemačkim doseljenicima u Njemačko-banatskoj vojnoj krajini koji nemaju primjeren smještaj upućen je 28. lipnja 1790. i Kantonskom zapovjedništvu u Petrovaradinu. U njemu se kantonsko zapovjedništvo obavještava o namjeri da se dio tih doseljenika, prije svega protestante, smjesti na područje Petrovaradinskog kantona u Pazovu, gdje se već nalaze useljenici evangeličke vjeroispovijedi.⁴⁰

36 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 30, 1790-66-75 (24. lipnja 1790).

37 Grof Joseph Anton Franz von Mittrovsky, c. k. general topništva (1733. – 1808.), stupio je kao mladić u carsku vojsku i sudjelovao u Sedmogodišnjem ratu, a istakao se prilikom zauzimanja donjošleske utvrde Svidnica (*Schweidnitz*). Godine 1788. zapovijedao je carskom vojskom u Slavoniji i Srijemu u ratu protiv Osmanlija. Tijekom prekida rata 1788. i 1789. preuzeo je umjesto generala Laudona privremeno zapovjedništvo nad vojskom. Za zasluge prilikom opsade Beograda nagrađen je činom generala topništva. Potom je imenovan zapovjednikom u Transilvaniji, a 1791. u Vlaškoj. Nakon Mira u Svištovu otišao je iz Vlaške koja je pripala osmanskoj strani i vratio se u Moravsku na svoje imanje Paskov (*Paskau*). Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 60 sv. (Beč, 1856-1891), 18: 396-397. <https://austria-forum.org/web-books/wurzbach/18de1868kfu> (pristup: 20. studenog 2019).

38 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 30, 1790-66-75 (28. lipnja 1790).

39 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 30, 1790-66-75 (*Consignation*, 12. lipnja 1790).

40 O naseljavanju protestantskih obitelji na područje Slavonske vojne krajine opširnije u: Sanja Lazanin, „Naseljavanje njemačkih protestantskih obitelji u Slavonsku vojnu krajinu krajem

Pritom se naglašava potreba da se tim useljenicima osigura novčana potpora u visini od tri odnosno dva krajcara po osobi dnevno dok se ne snađu i ne počnu sami privređivati.⁴¹

Iseljavanje Nijemaca Dunavom prema jugoistočnim dijelovima Monarhije odvijalo se na čamcima zvanim „Ulmska kutija“ (*Ulmer-Schachtel*), a u Austriji se to plovilo, vrsta plitkog čamca na vesla, nazivalo „Bečki čun“ (*Wiener Zille*). Ti su čamci služili za transport putnika i tereta te su bili glavno prijevozno sredstvo njemačkih iseljenika prema jugoistoku.⁴² Plovili su nizvodno, bili su dugi od 17 do 30 metara, široki od 6 do 7 metara, nosivost im je bila od 25 do 170 tona, a plovili su brzinom od 7 do 8 kilometara na sat.⁴³ Ulmski je čamac vozio brojne obitelji, a u njegovom središtu nalazila se nadstrešnica u obliku drvene kućice koja je služila kao zaštita, a zbog koje je čamac i dobio pomalo posprdan naziv „kutija“.

Osim putnika, Dunavom se prevozila i građa za smještaj i kuće doseljenika. U dopisu Dvorskoga ratnog vijeća za Glavno zapovjedništvo u Petrovaradinu iz kolovoza 1790. naglašava se potreba osiguranja smještaja za brojne doseljenike iz njemačkih zemalja,⁴⁴ te se najavljuju dva transporta s građevinskim materijalom teškim 2000 centa.⁴⁵ Građa za kuće za smještaj doseljenika mogla se osigurati i razgradnjom starih građevina koje su se nalazile u blizini mjesta naseljavanja. U dopisu se tako spominju dvije daščare koje su služile za smještaj ranjenika i bolesnika u blizini Novoga Sada, koje bi se prema uputi iz Beča mogle rastaviti, a njihov materijal poslužiti kao građa za podizanje kuća doseljenika kojima nije osiguran smještaj.⁴⁶ Kao rješenje za smještaj useljeni-

18. i početkom 19. stoljeća“, *Migracijske i etničke teme* 34/2 (2018), 165-198.

41 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 30, 1790-66-82 (28. lipnja 1790).

42 Njemačka zajednica – Udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj organizirala je u studenom 2019. u Gradskoj i sveučilišnoj knjižnici u Osijeku izložbu pod nazivom „Ulmska kutija – od prijevoznog sredstva do simbola prijateljstva“. <http://deutsche-gemeinschaft.eu/wp-content/uploads/2019/07/podunavske-svabe.pdf> (pristup: 27. 11. 2019).

43 Opširnije o načinima prijevoza iseljenika Dunavom i o „Ulmskoj kutiji“ vidjeti u: William T. O'Reilly, „Agenten, Werbungen und Reisemodalitäten. Die Auswanderung ins Temescher Banat im 18. Jahrhundert“, u: *Migration nach Ost- und Südosteuropa vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts. Ursachen – Formen – Verlauf – Ergebnis*, ur. Mathias Beer i Dittmar Dahlmann (Stuttgart: Thorbecke, 1999), 109-120: 114-115.

44 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 30, 1790-37-63 (25. kolovoza 1790).

45 Cent je stara mjera za masu. Dolazi od latinske riječi za broj sto jer je sadržavao sto manjih jedinica za težinu; primjerice, bečki cent (*Zentner*) je iznosio 100 funta, tj. 56,001 kg (u današnjim jedinicama). O mjerama i utezima koji su bili u upotrebi na području Vojne krajine vidjeti u: Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, 2 sv. (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1997), 1: 331.

46 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 30, 1790-37-63 (25. kolovoza 1790).

ka u Banat pristiglih Dunavom nudile su se ispražnjene njemačke kuće.⁴⁷ U skladu s odredbama Patenta o naseljavanju iz 1782., njemački su doseljenici dobivali potrebnu pomoć kako bi preseljenje koje je država poticala i osiguravala dunavskom rutom uspjelo. S obzirom na to da je početkom devedesetih godina 18. stoljeća priljev doseljenika na područje Banata – na koje se u najvećoj mjeri naseljavalo stanovništvo iz Njemačkog Carstva – nadmašio tamošnje smještajne kapacitete, tražila su se rješenja za njihov smještaj i u drugim jugoistočnim dijelovima Monarhije, primjerice u Slavoniji i Srijemu. Tim je doseljenicima bio osiguran privremeni smještaj dok im se ne izgrade kuće. U slučajevima kada su kuće već bile izgrađene, doseljenici bi uz kuću dobivali pripadajuću zemlju, s ciljem da je pretvore u oranice i livade i da se što prije osamostale.⁴⁸ U Slavoniji i Srijemu to se rješenje smatralo najprikladnijim za dobru egzistenciju. Primjerice, u izvoru iz srpnja 1790. Ratno vijeće iz Beča nalaže lokalnim vojnim vlastima da se pobrinu za smještaj doseljenika u Njemačko-banatsku krajinu. Bečke vlasti također izražavaju stav da je doseljenicima bolje osigurati alat (kosu, srp, plug, pilu, grablje i dr.) nego novac za njegovu nabavku, s obzirom na to „da bi se među obiteljskim glavarima moglo naći i neekonomičnih ljudi koji će zanemariti nabavku alata i novac namijenjen za to uzalud potrošiti“.⁴⁹ U tom dopisu Dvorsko ratno vijeće najavljuje i mogućnost da se na područje Vojne krajine primaju samo oni naseljenici kojima nije potrebna državna pomoć. Također navode kako lokalne vojnokrajiske vlasti ne bi trebale strahovati da će se u Granicu naseliti ljudi koji se neće moći sami uzdržavati ni ratarstvom ni obrtom. Pritom glavnom zapovjedništvu u Petrovaradinu naređuju da osigura smještaj za pristigle prekobrojne njemačke doseljenike, točnije za 107 obitelji, da ih potiču na traženje posla, te da ih, ako bi se na području Vojne krajine ili u Srbiji pružila prilika za plaćeni rad, upućuju na nj.⁵⁰ Naseljenicima se pomagalo i osiguranjem drvene građe za podizanje kuća, i to iz šuma u blizini mjesta naseljavanja. U vezi s pogodnim mjestima za naseljavanje na srijemskom vojnokrajiskom području, general Mittrovsky iz Mitrovice preporučuje prijelaznoj Slavonsko-banatskoj generalkomandi da se njemačke doseljenike ne razmješta po krajiškim mjestima zbog velike vjerske i nacionalne gorljivosti tamošnjih graničara, te za tu svrhu predlaže podizanje novih naselja (osobito za one evangeličke vjeroispovijedi), kako bi se smanjio

47 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 30, 1790-66-75 (28. lipnja 1790).

48 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 30, 1790-66-91 (30. lipnja 1790).

49 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 30, 1790-66-129 (22. srpnja 1790).

50 *Isto.*

utjecaj domaćih stanovnika na doseljenike i minimizirala opasnost da ih starosjedioci „iskvare“.⁵¹

Zaključak

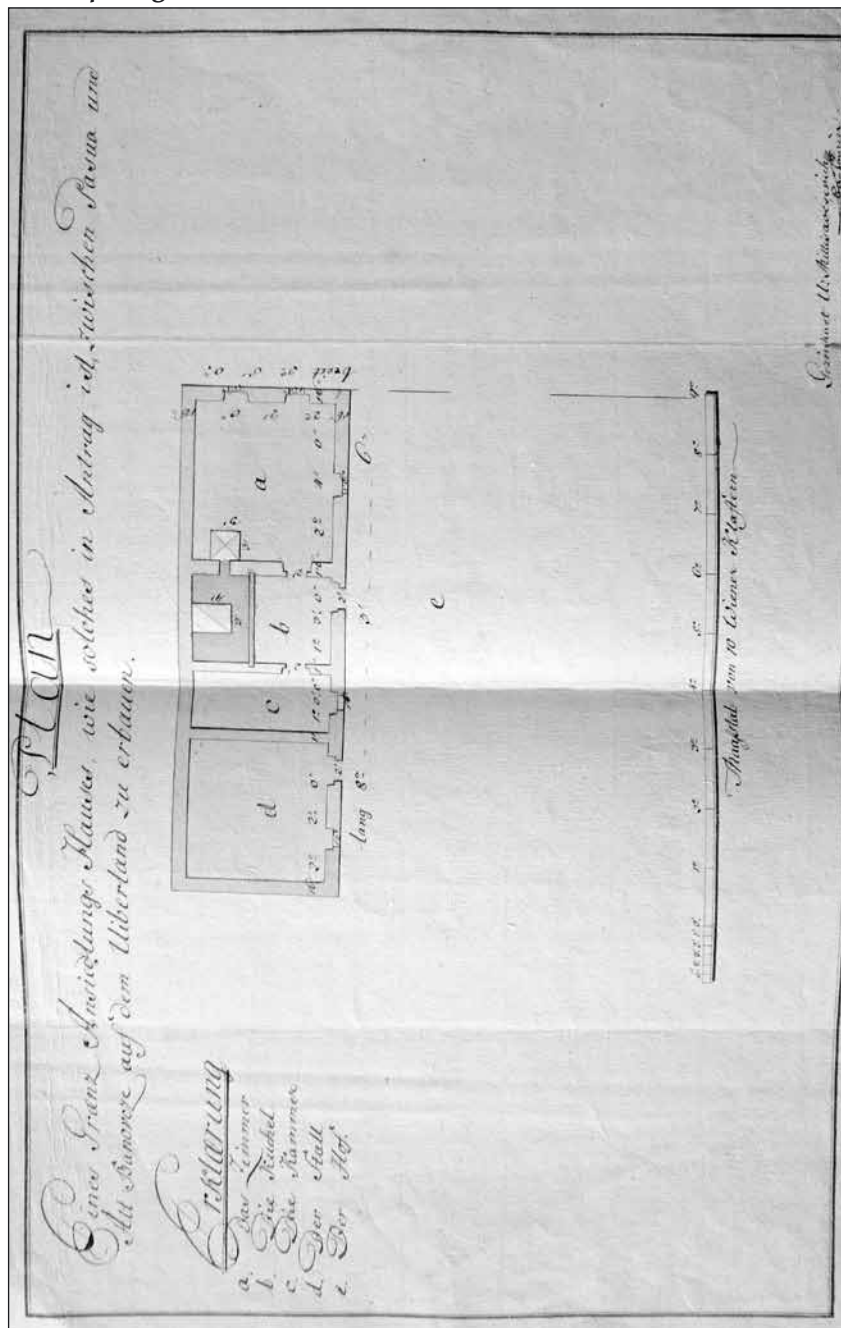
Dunav je tijekom habsburške repopulacije novoosvojenih krajeva na jugoistoku Europe od kraja 17. stoljeća nadalje odigrao ključnu ulogu. Tim su riječnim putom tijekom 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća u Ugarsku, Slavoniju, Srijem, Bačku i Banat iz srednje Europe došle tisuće novih stanovnika njemačkog podrijetla. Zajedno s malobrojnim autohtonim stanovništvom i onim doseljenim iz srednje Europe i raznih krajeva Balkanskog poluotoka, to je novodoseljeno stanovništvo napučilo ispražnjene dijelove Monarhije. Najbrojniju skupinu doseljenika ili kolonista iz sjevernog smjera činili su oni s njemačkog govornog područja, osobito iz južnih, jugozapadnih i središnjih dijelova Njemačkog Carstva. Ti su doseljenici, osobito u gospodarskom i kulturnom pogledu, u srednjem Podunavlju ostavili značajan trag, oblikujući pritom posebnu subetničku skupinu Podunavskih Švaba (*Donauschwaben*).

Naseljavanje stanovnika iz njemačkih zemalja tijekom 18. i 19. stoljeća prolazilo je različite faze, ovisno o političkim i društveno-gospodarskim prilikama, a Habsburška je Monarhija nastojala naseljavanje regulirati vladarskim aktima koji su poticali i usmjeravali doseljavanje stanovništva na rijetko naseljena novoosvojena područja. Bilo je razdoblja u kojima je prevladavala privatna inicijativa svjetovnih i crkvenih vlastelinstava u naseljavanju njemačkih doseljenika, kao i onih razdoblja, osobito u razdoblju Marije Terezije i Josipa II., kada je država bila glavni organizator preseljenja i, u skladu s prevladavajućom ekonomsko-političkom doktrinom, nastojala stanovništvo izvan područja svoje vlasti različitim povlasticama pridobiti za naseljavanje rijetko naseljenih i ekonomski slabo iskorištenih prostora.

Sačuvani arhivski izvori u Hrvatskom državnom arhivu, osobito iz razdoblja devedesetih godina 18. stoljeća, sadrže podatke o transportima njemačkih doseljenika dunavskim putom, i to u državnoj organizaciji, a u cilju naseljavanja Banata i dijelova Slavonske vojne krajine. Taj vodeni put bio je najjednostavniji način kojim se moglo kontrolirati putovanje velikog broja ljudi – u nekim je transportima, poput onoga iz lipnja 1790. godine, bilo preko 700 osoba, uključujući njihovu prtljagu – i njihovo plansko naseljavanje u prazne kuće postojećih naselja ili u nova naselja koja su se planski podizala.

51 HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 30, 1790-66-84 (1. srpnja 1790).

Slikovni prilog

SLIKA 1: Plan kuće za naseljenike u Vojnu krajinu (HR-HDA, 430-SGK, Opći spisi, kut. 31, 1791-66-183; Plan eines Graenz-Ansiedlungs-Hauses)

Bibliografija

- Josip Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji* (Zagreb, 1950).
- Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, 2 sv. (Zagreb, 1997).
- Neven Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku* (Zagreb, 2007).
- Johann Eimann, *Der deutsche Kolonist, oder die deutsche Ansiedlung unter Kaiser Joseph dem Zweyten in den Jahren 1783 bis 1787 absonderlich im Königreich Ungarn in dem Bácsér Comitat* (Pesth, 1822).
- Tamás Faragó, „Spontaneous Population Movements in the Hungarian Kingdom during the Early Eighteenth Century with Special Attention to the Croatian and Serbian Immigration“, u: *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, ur. Drago Roksandić i Nataša Štefanec (Budapest, 2000), 187-203.
- Josip Faričić, *Sustavi mjernih jedinica relevantnih za geografiju i kartografiju* (Zadar, 2014).
- Márta Fata, *Migration im kameralistischen Staat Josephs II. Theorie und Praxis der Ansiedlungspolitik in Ungarn, Siebenbürgen, Galizien und der Bukowina von 1768 bis 1790* (Münster, 2014).
- Alexander Hinz, *Die Entstehung der Banater Schwaben* (Hamburg, 2015).
- Hrvatski državni arhiv, fond: Slavonska generalkomanda (HR-HDA, 430-SGK)
- Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Deutschen in Karpathenländern: Geschichte der Deutschen in Galizien, Ungarn, der Bukowina und Rumänien seit etwa 1770 bis zur Gegenwart*, sv. III (Gotha, 1907-1911).
- Karl-Peter Krauss, *Deutsche Auswanderer in Ungarn: Ansiedlung der Herrschaft Bóly im 18. Jahrhundert* (Stuttgart, 2003).
- Sanja Lazanin, „Naseljavanje njemačkih protestantskih obitelji u Slavonsku vojnu krajinu krajem 18. i početkom 19. stoljeća“, *Migracijske i etničke teme* 34/2 (2018), 165-198.
- Ive Mažuran, *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine* (Osijek, 1966).
- Ive Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine* (Osijek, 1988).
- Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastinstvo u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga* (Osijek, 1993).
- Nenad Moaćanin, *Turska Hrvatska* (Zagreb, 1999).
- Nenad Moaćanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine* (Slavonski Brod, 2001).
- Valentin Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa* (Stuttgart, 1989).
- William T. O'Reilly, „Agenten, Werbungen und Reisemodalitäten. Die Auswanderung ins Temescher Banat im 18. Jahrhundert“, u: *Migration nach Ost- und Südosteuropa vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts. Ursachen – Formen – Verlauf – Ergebnis*, ur. Mathias Beer i Dittmar Dahlmann (Stuttgart, 1999), 109-120.

- Gezá Pálffy, *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526.–1711.)* (Samobor, 2010).
- Gerhard Seewann, *Geschichte der Deutschen in Ungarn*, sv. 1: *Vom Frühmittelalter bis 1860* (Marburg, 2013).
- Robert Skenderović, „Zapisi o doseljenim sarajevskim katolicima u najstarijoj brodskoj matici (1701.–1735.)“, *Scrinia Slavonica* 10 (2010), 143-160.
- Stjepan Sršan (prev. i prir.), *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, (Osijek, 2000).
- Holm Sundhaussen i Konrad Clewing (ur.), *Lexicon zur Geschichte Südosteuropas* (Wien-Köln-Weimar, 2016), 241.
- Anton Tafferner, *Quellenbuch zur Donauschwäbischen Geschichte* (Stuttgart, 1978).
- Rudolf Vierhaus, *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648–1763)* (Göttingen, 1984).
- Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 60 sv. (Beč, 1856-1891).

Summary

Die Donau und Migration: Einwanderung aus Mitteleuropa nach Südosteuropa im 18. Jahrhundert

In der europäischen Frühen Neuzeit, als der Landverkehr die schnelle Kommunikation von Menschen, wie wir sie heute kennen, nicht zuließ, waren Flüsse zusammen mit Straßen ein wichtiger Bestandteil des Kommunikationssystems. Die Donau als größter Fluss Europas war damals über weite Strecken schiffbar. Die Donau war aufgrund des Personen- und Güterverkehrs eine Verbindung zwischen dem von der Habsburger Dynastie dominierten zentralen Teil des europäischen Kontinents und seinem unter osmanischer Herrschaft stehenden südöstlichen Teil. Die Donau diente als Hauptmigrationsweg für Kolonisten aus dem deutsch-österreichischen Raum, die sich im 18. und 19. Jahrhundert in den habsburgisch regierten Gebieten, wie z. B. in Slawonien, Syrmien, der Baranya, der Batschka und Banat niederließen. Die Habsburger Populationspolitik zur Besiedlung dieser Gebiete, die im späten 17. Jahrhundert nach dem großen Krieg mit den Osmanen erobert wurden, war im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert besonders intensiv. Basierend auf Quellen aus dem kroatischen Staatsarchiv (Bestand *Slawonisches Generalkommando*) werden Beispiele deutscher Kolonisten dargestellt, die „zu Wasser“ in die slawonische Militärgrenze und ins Banat reisten, wobei der Schwerpunkt auf den neunziger Jahren des 18. Jahrhunderts lag. Im Text werden auch die Rolle des Staates bei diesen umfangreichen kolonisatorischen Vorgängen, dann politische und wirtschaftliche Umstände und rechtliche Rah-

menbedingungen, die dies ermöglichten, besprochen. Im Artikel werden aufgrund der Archivquellen und Fachliteratur die Anwerbung von Migranten, die Organisation der Umsiedlung und die Donaureise dieser Einwanderer in die sowohl militärisch als auch zivil regierten südöstlichen Teile der Monarchie dargestellt und mit Beispielen aus dem Quellenmaterial illustriert. Die Autorin hebt die Bedeutung der Donau als Wasserstraße und Hauptwanderungsweg vom mitteleuropäischen Raum nach Südosten hervor. Anhand der vorgenannten Dokumente werden auch die Rolle der Vermittler im Auswanderungsprozess, der Ablauf der Reise, der Wassertransport, staatliche Unterstützung für angesiedelte Familien sowie die Bedingungen, die diese Kolonisten in den Ansiedlungsorten erwarteten, geschildert.

Schlüsselwörter: die Donau, Habsburger Monarchie, Slawonische Militärgrenze, Einwanderung, deutsche Migranten

